

О. М. Биков
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту законодавства
Верховної Ради України (м. Київ)

УДК 342.731 (477)

ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХИСТУ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено питання здійснення захисту та запобігання порушень права на свободу віросповідання в Україні. Визначено юридично встановлені гарантії захисту права на свободу віросповідання в Україні. З'ясовано і розкрито сутність поняття “правовий захист”, встановлено особливості та значення превентивної та правозахисної діяльності в сфері релігійної свободи.

Ключові слова: право на свободу віросповідання, правовий захист, гарантії захисту, превентивна діяльність, правозахисна діяльність.

Реалізація права людини на свободу віросповідання — це одна із найважливіших особистих гарантій кожної особи. У цьому відношенні вітчизняне законодавство є доволі ліберальним, порівняно з багатьма західноєвропейськими державами, хоча багаторічний досвід правозастосовчої практики органів державної влади встановлює низку необґрунтованих перешкод у реалізації права осіб на свободу релігії та віросповідання. При цьому деякі положення національного законодавства не повною мірою відповідають положенням європейських нормативно-правових актів у сфері захисту та запобігання порушень права на свободу віросповідання.

Науковий аналіз останніх досліджень у сфері захисту та запобігання порушень права на свободу віросповідання в Україні свідчить про достатньо обґрунтований теоретичний та практичний рівень окресленої проблематики. Питання захисту права на свободу віросповідання на різних етапах суспільного розвитку стало предметом дослідження видатних учених, серед яких варто відзначити В. М. Малишка, Ю. Ю. Фисуна, Ю. В. Александрова, О. С. Островського, Л. В. Ярмол, П. І. Яроцького, А. М. Колодного, М. Ю. Бабія, Г. В. Лаврик, В. Д. Гончаренка, П. І. Рабіновича та ін. Однак, беручи до уваги висловлені погляди деяких авторів, все ж таки стає зрозумілим, що питання захисту права на сповідання будь-якої релігії в Україні має низку невирішених проблем. Все це має негативні наслідки як для правозастосовної практики нашої держави, так і для реалізації особистих прав громадян.

Виходячи з цього, метою даної статті є визначення юридично встановлених гарантій захисту права на свободу віросповідання в Україні. Це буде досягнуто за допомогою:

- 1) з'ясування сутності поняття “правовий захист”;
- 2) встановлення особливостей та значення превентивної та правозахисної діяльності в сфері релігійної свободи.

Приступаючи до розгляду питання щодо захисту та запобігання порушень права на свободу віросповідання, необхідно дослідити правову конструкцію категорії “правовий захист”. Проводячи дослідження соціально-правового захисту працівників міліції,

О. Лапка зазначає, що “правовий захист — це система юридичних засобів, за допомогою яких уповноважені на те державні органи та посадові особи забезпечують реалізацію і захист законодавчо встановлених організаційно-правових гарантій з метою гарантування стану правової захищеності особи” [1, с. 18]. У свою чергу, Ю. Ф. Кравченко визначає правовий захист із позиції забезпечення особи певними благами. Він вважає, що ця дефініція означає діяльність держави в особі її органів представницької, виконавчої та судової влади, організацій, установ та посадових осіб по забезпеченню процесу реалізації особою своїх прав на користування матеріальними, політичними, соціальними та духовними благами [2, с. 13]. Однак наведене поняття більше стосується охорони прав, адже правовий захист передбачає реалізацію юридичних гарантій. При визначенні правового захисту М. С. Малеїн зазначає не лише на процесі запобігання правопорушенню, а й на ліквідації його наслідків [3, с. 192].

Таким чином, правовий захист виступає показником ефективної реалізації та забезпечення прав людини, що, в свою чергу, є показником демократичної та правової держави, а, отже, і соціальної ефективності юридичних інститутів.

Характерною рисою особистісного права на свободу віросповідання є те, що людина, як суб'єкт правовідносин, не може відмовитися від реалізації цього права. Кожному притаманні певні світоглядні переконання, у тому числі релігійного характеру — від глибокої віри у надприродні сили до переконаного їх заперечення. Реалізація людиною права, що розглядається, не залежить від такої умови, як володіння особою дієздатності. Таким чином, наша держава покликана забезпечувати захист права на свободу віросповідання, а також попереджувати правопорушення в зазначеній сфері.

Відомо, що ефективність реалізації права на свободу віросповідання безпосередньо залежить від дієвого механізму його захисту. В основі такого механізму чільне місце посідає Конституція України, ст. 35 якої гарантує кожному має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої [4]. Також базовим нормативним актом, який закріплює право на свободу віросповідання є Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, прийнятий 23.04.1991 р. [5]. На національному рівні релігійні свободи регламентуються ще й Законами України “Про альтернативну (невійськову) службу” від 18.02.1999 р. [6], “Про освіту” від 23.03.1996 р. [7]. Цими нормативно-правовими актами визначено юридичні засоби, які сприяють реалізації і захисту права людини на свободу віросповідання.

Право на свободу віросповідання гарантується й на міжнародному рівні. Так, відповідно до ст. 9 Основного Закону чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [4]. Найбільшу міжнародну увагу захисту права на свободу віросповідання починають приділяти лише з утворенням у 1945 року Організації Об'єднаних Націй та прийняттям нею в 1948 році Загальної Декларації прав людини, якою міжнародна спільнота визнала це право невід'ємним правом кожної особи. На сьогодні ООН відіграє провідну роль у сфері захисту права на свободу віросповідання на універсальному рівні. Право на свободу віросповідання та релігії разом із гарантуванням недискримінації за релігійними переконаннями було закріплене в усіх основних конвенціях, прийнятих в рамках ООН. Воно також знаходить постійне місце в чисельних резолюціях з прав людини, які приймаються Генеральною Асамблеєю за участі навіть тих країн, які ще не є сторонами відповідних конвенцій. Аналіз цих інструментів свідчить про повне визнання міжнародною спільнотою цього права, яке посідає важливе місце в каталозі основоположних прав людини. Захист права на свободу віросповідання в універсальному міжнародному праві має загальний характер [8, с. 14]. Також доведено, що міжнародні договори спираються на визначення права на свободу віросповідання, як воно закріплено в основних документах з прав людини — ст. 18 Загальної декларації прав людини 1948 року [9], ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966

року [10], Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року [11], а також ст. 1 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань 1981 року [12].

Таким чином, можна з упевненістю сказати, що система законодавства нашої країни, зокрема та частина, що стосується свободи віросповідання має достатню кількість нормативних положень, які забезпечують належний рівень захисту особистих свобод.

Як було вже зазначено, захист права на свободу віросповідання забезпечується спеціально уповноваженим органом. В Україні таким органом до грудня 2010 року був Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відповідно до п. 1 постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження положення про державний комітет України у справах національностей та релігій” Державний комітет України у справах національностей та релігій (Держкомнацрелігій) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем’єр-міністра України.

Згідно з нормами цієї Постанови основними завданнями Держкомнацрелігій є:

1) участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, міграції, забезпечення захисту прав національних меншин України, депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, біженців та інших категорій мігрантів, а також у сфері релігії, відносин із церквою і релігійними організаціями;

2) сприяння зміцненню взаєморозуміння релігійних організацій різних віросповідань, вирішенню відповідно до законодавства спірних питань, що виникають у відносинах між такими організаціями;

3) сприяння у вирішенні питань, пов’язаних з поверненням релігійним організаціям культових будівель, споруд та іншого майна тощо (п. 3) [13].

З наведеного стає зрозумілим, що діяльність Держкомнацрелігій хоча і спрямована на забезпечення релігійних свобод, але контрольними повноваженнями він не наділений. Діяльність Державного комітету України у справах національностей та релігій була не послідовною та не змістовною. Іноді взагалі важко зрозуміти, чим займався даний орган влади. Держкомнацрелігій не здійснює державного контролю за додержанням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації, а вирішення цих питань та відповідне реагування на факти порушення права на свободу віросповідання чинним законодавством покладене на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції [14, с. 6]. Це, призвело до того, що 9 грудня 2010 року було видано Указ Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” [15]. При цьому функції щодо реалізації державної політики у сфері релігії перейшли до компетенції реорганізованого Міністерства культури України. На відміну від України, в Російській Федерації не існувало спеціального органу, на якого покладено функцію нагляду за додержанням прав і свобод в релігійній сфері. Відповідно до Федерального Закону РФ “Про свободу совісті та релігійні організації” нагляд за виконанням законодавства про свободу віросповідання та релігійні об’єднання покладено на федеральні органи юстиції, органи юстиції суб’єктів РФ (ст. 11), а також на органи прокуратури (ст. 25) [16].

Як відомо права людини потребують не лише гарантій їх належної реалізації, а таких засобів, які б могли захистити людину від можливих посягань на її права. Тому у правовій системі держави існують різноманітні юридичні засоби охорони прав людини. До них відносяться всі юридичні засоби, які виконують превентивну, запобіжну функцію.

Зважаючи на різноманітність правоохоронних засобів, їх можна поділити за певними критеріями на відповідні групи (види). За онтологічним статусом у правовій системі юридичні засоби охорони прав людини розрізняються за такими видами [17, с. 78].

По-перше, нормами права, які встановлюють:

а) заборони — це передбачені диспозицією правової норми варіанти поведінки людей, які не можуть здійснюватися під страхом юридичної відповідальності [18, с. 217].

Так, прикладом забороняючої норми, що являється правовим засобом захисту права на свободу віросповідання є ст. 3 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, в якій зазначено, що ніхто не може встановлювати обов’язкових переконань і світогляду, не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії [5]. Ватро відзначити, що будь-які забороняючі норми передбачають настання негативних наслідків, тобто застосування санкцій. Однак з наведеного прикладу стає зрозуміли, що ніякої санкції тут не передбачено, що і підтверджує декларативний характер статті;

б) норми права, котрі встановлюють завдання та компетенцію уповноважених органів щодо захисту права людини на свободу віросповідання. Такими органами в Україні є: Міністерство культури України; органи місцевого самоврядування; органи прокуратури тощо);

в) норми права, які передбачають конкретні заходи запобігання порушенням прав людини в сфері релігійної свободи. Так, згідно з п. 1 “Заходів щодо нейтралізації діяльності деструктивних тоталітарних культів, мінімізації їх негативного впливу на суспільство” проведення посадовими особами відповідних державних органів зустрічей із керівниками релігійних організацій, зарубіжними місіонерами, під час яких їх знайомлять із чинним законодавством України про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації, з національно-культурними і релігійними традиціями українського народу [19];

г) діяльність компетентних органів держави щодо застосування зазначених вище юридичних норм;

д) правозастосовні акти, які приймаються для запобігання правопорушенням, зокрема щодо свободи віросповідання людини (припис прокурора про негайне припинення діяльності релігійної організації, члени якої посягають на життя і здоров’я людини).

По-друге, залежно від найближчої мети правоохоронного впливу на суб’єкта:

а) засоби фізичного впливу, безпосередньо спрямовані на обмеження, недопущення, перешкоджання вчинкам, що можуть призвести до порушень прав людини на свободу віросповідання (наприклад, затримання осіб, які розпалюють релігійну ворожнечу);

б) засоби психічного впливу, що подібної мети не переслідують (наприклад, виховання викладачами релігійних віровчень та релігійними проповідниками своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують жодної релігії, та до віруючих інших конфесій) [20, с. 43].

Отже, на основі викладеного матеріалу, захист права на свободу віросповідання доцільно розглядати як передбачені або санкціоновані заходи, за допомогою яких спеціально уповноважені органи забезпечують реалізацію законних прав та інтересів віруючих, перешкоджають вчиненню правопорушень в сфері свободи віросповідання або вживають заходів щодо їх усунення.

Список використаних джерел

1. Лапка, О. Я. Соціально-правовий захист працівників міліції України [Текст] / О. Я. Лапка // Право України. — 2000. — № 4. — С. 17–20.
2. Кравченко, Ю. Ф. Актуальні проблеми реформування ОВС України (організаційно-правові питання) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право” / Ю. Ф. Кравченко / Університет внутрішніх справ. — Х., 1998. — 19 с.
3. Малєин, Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР [Текст] / Н. С. Малєин. — М. : Юрид. лит., 1981. — 215 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Текст] // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
5. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ [Текст] // ВВР УРСР. — 1991. — № 25. — Ст. 283.
6. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-ХІІ [Текст] / ВВР. — 1992. — № 15. — Ст. 188.
7. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ [Текст] // ВВР УРСР. — 1991. — № 34. — Ст. 451.

8. *Сорокун, В. М.* Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 "Міжнародне право" / В. М. Сорокун ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2009. — 20 с.
9. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // ОВУ. — 2008. — № 93 (15.12.2008). — Ст. 3103.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ООН, 1966) [Текст] // Права людини. Міжнародні договори України, декларації документи / [упорядник Ю. К. Качуренко]. — К. : Юрінформ, 1992. — С. 36–63.
11. Конвенция о защите прав и основных свобод (Совет Европы, 1950) [Текст] // Действующее международное право : [в 3 т.] / сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова — М. : Изд-во Московского независимого института международного права, 1997. — Т. 2. — С. 108–124.
12. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений : Декларация ООН от 25.11.1981 г. / Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Тридцать шестая сессия. — Дополнение № 51 (А/36/51). — С. 231–233 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Вся база "Загальне законодавство". — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_284.
13. Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій : постановою Кабінету Міністрів України від 14.02.2007 р. № 201 // ОВУ. — 2007. — № 12 (26.02.2007). — Ст. 419.
14. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод [Текст] / за ред. В. Яворського ; Українська Гельсінська спілка з прав людини, МГО Центр правових та політичних досліджень "СІМ". — Х. : Фоліо, 2005 — 92 с.
15. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 // ОВУ. — 2010. — № 94 (17.12.2010). — Ст. 3334.
16. О свободе совести и о религиозных объединениях : Федеральный Закон России от 19.09.1997 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.iriney.ru/document/017.htm>.
17. *Святоцький, О. Д.* Адвокатура історія і сучасність [Текст] / В. В. Медведчук, О. Д. Святоцький. — К. : Ін Юре, 1997. — 320 с.
18. Правознавство [Текст] : [підручн.] / А. І. Берлач, С. С. Бичкова, Д. О. Карпенко, А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, В. І. Осадчий. — К. : Правова єдність, 2008. — 792 с.
19. Заходи щодо нейтралізації діяльності деструктивних тоталітарних культів, мінімізації їх негативного впливу на суспільство від 03.01.1997 р. № 191/96 [Текст]. — К. : Кабінет Міністрів України, 1997. — Окреме видання.
20. *Ярмол, Л. В.* Зміст та предмет забезпечення свободи віросповідання людини в Україні [Текст] / Л. В. Ярмол // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали VII регіональної науково-практичної конференції. — Львів, 2001. — С. 39–42.

Надійшла до редакції 27.01.2011

Быков О. М. Осуществление защиты и предотвращения нарушений права на свободу вероисповедания в Украине: проблемы и перспективы

Исследованы вопросы осуществления защиты и предотвращения нарушений права на свободу вероисповедания в Украине. Определены юридически установленные гарантии защиты права на свободу вероисповедания в Украине. Выяснено и раскрыта сущность понятия "правовая защита", установлены особенности и значение превентивной и правозащитной деятельности в сфере религиозной свободы.

Ключевые слова: право на свободу вероисповедания, правовая защита, гарантии защиты, превентивная деятельность, правозащитная деятельность.

Bykov, O. M. Implementation of Protection and Prevention of Violations of Right of Freedom of Religion in Ukraine: Problems and Prospects

The paper investigates the issue of protection and prevention of violations of freedom of religion in Ukraine. Defined legally established safeguards to protect rights to religious freedom in Ukraine. It has been found and the essence of the concept of "legal protection" and the peculiarities and importance of preventive and remedial activities in the field of religious freedom.

Key words: right to religious freedom, legal protection, guarantees of protection, preventive activity, human rights.

